

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ
ХИЛЕНДАРСКИ“ ФИЛОЛОГИЧЕСКИ
ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО ОБЩО ЕЗИКОЗНАНИЕ И
ИСТОРИЯ НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

ПАВЛИНА СТЕФАНОВА ПЕТКОВА

**КОНЦЕПТЪТ „ВЪЗДУХ“
В БЪЛГАРСКИЯ И АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК
ПРЕЗ ПРИЗМАТА
НА ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЯТА**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд за присъждане
на образователна и научна степен „доктор“
в област на висшето образование: 2. Хуманитарни науки
Професионално направление: 2.1. Филология
Докторска програма: Общо и сравнително езикознание

**Научен ръководител: Доц. д-р Борян Янев
† проф. д-р Иван Чобанов**

Пловдив

2025 г.

Дисертационният труд е обсъден и предложен за публична защита на катедрено заседание на Катедрата по общо езикознание и история на българския език при Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“ на 09.01.2025 г.

Дисертационният труд е с общ обем от 391 страници и се състои от увод, шест глави, заключение, три приложения и библиография.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 15 април 2025 г. от 14.00 часа.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен“ № 24.

СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД.....	6
ГЛАВА 1: МЕТОДИЧЕСКА БАЗА НА ИЗСЛЕДВАНЕТО.....	13
1.1.1 Лексикографска ексцерпция.....	14
1.1.2 Теоретично обобщение.....	14
1.1.3 Дескриптивен анализ.....	14
1.1.4 Концептуален анализ.....	14
1.1.5. Семантичен и компонентен анализ.....	15
1.1.6 Сравнителен анализ.....	15
1.1.6. Асоциативен експеримент.....	15
1.1.8. Психолингвистичен експеримент.....	16
1.2. Същност на лингвокултурологията.....	18
1.2.1. Подходи за статута на дисциплината като когнитивен изследователски феномен.....	23
1.2.2. Лингвоконцептология.....	25
1.2.3. Концепт. Концептуална метафора.....	26
1.2.4. Аспекти на съдържанието на концепта.....	27
1.2.5. Основни термини, използвани в изследването	29
1.2.6. Кратък преглед на публикациите за лингвокултурологията, определения и основни понятия.....	30
1.2.7. Наивна vs. езикова картина на света.....	38
1.3. Концептът като единица на изследване в лингвокултурологията като когнитивен изследователски феномен	41
1.3.1. Аспекти на тълкуване на понятието концепт.....	44
1.3.2. Видове концепти. Видове концептуални метафори.....	46
1.3.3. Отношението дума-концепт. Конотация.....	50
1.3.4. Методи, прилагани в изследването на концептите.....	51
1.4. Заключение.....	54
ГЛАВА 2: НОМИНАТИВНИ ХАРАКТЕРИСТИКИ НА КОНЦЕПТА ‚ВЪЗДУХ‘ В ЛЕКСИКАЛНО-СЕМАНТИЧНОТО ПОЛЕ НА БЪЛГАРСКИЯ И АНГЛИЙСКИЯ ЕЗИК.....	57
2.1. Системни отношения. Видове.....	57
2.1.1. Системни отношения в лексикалното поле (деривати и съставни наименования) на лексемите ‚въздух‘, ‚душа‘, ‚дух‘, ‚дъх‘, ‚дишам‘ и английските им съответствия. Тематични групи в лексикалните полета на ‚въздух‘, ‚душа‘, ‚дух‘, ‚дъх‘, ‚дишам‘ и английските им съответствия.....	60

2.1.2. Словообразователни системи на глаголите дишам и breathe.....	63
2.2. Специфика на вербализирането на концептите ,въздух‘, ,душа‘, ,дух‘, ,дъх‘, ,дишам‘ в българския и английския език.....	65
2.2.1. Съпоставителен анализ в семантиката на лексемите въздух и air.....	78
2.2.2. Съпоставителен анализ в семантиката на лексемите душа и soul.....	82
2.2.3. Съпоставителен анализ в семантиката на лексемите дишам и breathe	84
2.2.4. Съпоставителен анализ в семантиката на лексемите дух и spirit.....	85
2.2.5. Съпоставителен анализ в семантиката на лексемите дъх и breath.....	86
ГЛАВА 3: ВЕРБАЛИЗАЦИЯ НА КОНЦЕПТИТЕ ,ВЪЗДУХ‘, ,ДЪХ‘, ,ДИШАМ‘ В БЪЛГАРСКАТА И АНГЛИЙСКАТА ФРАЗЕОЛОГИЯ И ПАРЕМИОЛОГИЯ.....	87
3.1. За фразеологизмите в българския и английския език.....	87
3.2. Фразеологичните единици в контекста на културата.....	88
3.3. Паремите като част от фразеологичния фонд на езика.....	89
3.4. Фолклорът като източник на културни сведения.....	91
3.5. Съпоставяне на концептите ,въздух‘, ,дъх‘, ,дишам‘, вербализирани в българската и английската фразеология.....	92
ГЛАВА 4: КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НА ИДЕИТЕ ЗА ДУШАТА И ДУХА В БЪЛГАРСКАТА И АНГЛИЙСКАТА КАРТИНА НА СВЕТА.....	101
4.1. Значение и културна маркираност на концептите ,душа‘ и “soul”.....	107
4.2. Значение и културна маркираност на концептите ,дух‘ и ,spirit‘.....	121
ГЛАВА 5: ВЪЗДУХЪТ КАТО ВТОРИЧНА ИНДИКАЦИЯ НА КОНЦЕПТУАЛНОТО ПОЛЕ „ВЯТЪР“	125
5.1. Словообразуване.....	125
5.2. Деривация.....	126
5.3. Композиция.....	127
5.4. Конверсия.....	128
5.5. Съставни наименования.....	133

5.6. Видове връзки между компонентите на субстантивните атрибутивни синтагми с лексемата WIND.....	156
5.7. Системни отношения в лексикалното поле на лексемата ,вятър' и ,wind' – тематични групи, синонимия, антонимия, полисемия.....	159
ГЛАВА 6: СЪПОСТАВИТЕЛЕН АНАЛИЗ В СЕМАНТИКАТА НА ЛЕКСЕМИТЕ ВЯТЪР И WIND.....	170
6.1. Вятър и wind в българските и английските тълковни речници.....	170
6.2. Вербализиране на концепта в българската и английската фразеология.....	173
ЗАКЛЮЧЕНИЕ.....	192
ПРИЛОЖЕНИЯ:	
1. Лексикографска информация за лексемите: ,въздух', ,вятър', ,душа', ,дух', ,дъх', ,дишам' и английските им съответствия по данни от тълковни, синонимни, преводни и фразеологични речници.....	195
2. Тематични групи.....	353
3. Психолингвистичен експеримент – примерни анкети на български и английски...379	
ИЗПОЛЗВАНА	
ЛИТЕРАТУРА.....	381

УВОД

Лингвокултурологията е интердисциплинарна наука. Като част от съвременните направления в лингвистиката тя изучава връзката език-култура-съзнание-етнос, т.н., а употребата на термина „концепт“ в научна литература непрекъснато нараства. Съществуват редица методи за изследване и класифициране на концептите, което прави трудно нееднозначното им тълкуване, предвид и тяхната сложна структура. Представителите на лингвокултурния подход към изучаването на концепта В. И. Карасик и Г. Г. Слишкин твърдят, че "взаимодействието на езика и културата се осъществява в съзнанието, затова всяко лингвокултурно изследване е едновременно и когнитивно изследване" (Карасик, Слишкин 2001: 76). При изследването на концептите най-често се използва комплексен подход с цел многостранното им изучаване.

Като актуални проблеми на съвременното езиковедие определяме изследването на наивната картина на света, същността на концепта като нейна съставна част и езиковите средства за неговото изразяване на различни езици, както и разработването на различни методи за концептуален анализ и развитието на концептологията като самостоятелен клон на науката. Широко прилаганият лингвокултурологичен подход към изучаването на езика не разполага с достатъчно добре разработена методология и достатъчно публикации по темата, което определя интереса и вниманието ни към подобно изследване. Обвързаността на съвременната лингвистика с антропоцентричната парадигма е причина семантичното съдържание на концептите да се изследва в лингвокултурен аспект.

Според Ю. Апресян всеки естествен език отразява определен начин на възприемане и организиране (концептуализиране) на света. Значенията, които той изразява, се оформят в единна система от възгледи, един вид колективна философия, която се налага като задължителна за всички, които говорят езика. (Апресян 1995: 38-39). В някои изследвания учените използват термина *концептосфера*, въведен от академик Д. Лихачов, означаващ съвкупността от концепти за дадена нация. Тя се образува от всички сили на езика и колкото по-богати са културата, фолклорът, литературата, науката, изобразителното изкуство, историческият опит и религията на народа, толкова по-богата е концептосферата му (Лихачов 1993: 5).

Изучаването на концептите има за цел да бъде проучена същността на езиковото съзнание и да се разбере основата на

различията между културите. Те са езикови единици, чиито значения съставляват съдържанието на националното езиково съзнание и формират наивната представа за света на носителите на езика. Концептите са тези лексеми, в които се вижда начинът на семантично представяне. Конкретни лингвокултурният подход отнася към концептите семантичните формации, белязани от лингвокултурна специфика, отразяваща манталитета на езиковата личност на определена етнокултура.

Настоящият труд изследва концепта „въздух“ в българския и английския език през призмата на лингвокултурологията и разгръща представите на българския и английския етнос чрез анализиране на илюстративен материал от българския и английския език. Изследването е съпоставително и включва и други свързани концепти в паралела между българския и английския език.

Лингвокултурният подход към изучаването на езика е актуален в съвременната лингвистика и проблематиката на лингвокултурното изследване на концептосферата на езика е недостатъчно разработена. Актуалността на настоящия труд се обуславя и от обвързаността му с антропоцентричното направление на съвременната лингвистика и необходимостта да се изследва семантичното съдържание на концепта въздух през призмата на лингвокултурологията. Дисертацията е първото подобно изследване на концепта въздух без да претендира за изчерпателност, но което може да послужи за основа на бъдещи изследвания върху двете култури.

Обект

Обект на настоящото изследване е концептът въздух в българската и английската лингвокултура както и лексеми, чиято семантика отразява концепта въздух в българския и английския език. В основата на националната и духовната култура се очертава концептосферата на един народ и сред най-значимите ѝ елементи са концептите, свързани с природните явления и феномени.

Предмет

Предмет на комплексното изследване са съпоставянето на концепти за българския и английския етнос през призмата на лингвокултурологията. Езиковите единици са разгледани и анализирани поетапно с цел задълбочена и обстойна съпоставка за значимостта и ценността на концептите в двата езика. Ексерпираният езиков материал на българския език е съпоставен с този на английски, като се търсят паралели, съответствия и се правят

съпоставки и сравнения, за да се установят универсални сходства и национално-специфични черти на двете култури.

Цели и задачи

Основна цел на този дисертационен труд е да се моделират структурите на понятията въздух и air въз основа на системно описание на езиковите средства за обективизиране на концептите "въздух" и "air" (върху материал от български и английски език). Свързани с постигането на целта са следните задачи: анализ на основните подходи към изучаването на концептите в съвременните лингвистични изследвания; лексикографски анализ на концептите въздух и air – да се опишат възможно най-пълно значенията на думите, които са основни представители на разглежданите концепти; анализ на вербализирането на концептите, отразени в лексемите, обект на настоящото изследване; идентифициране на ценностните характеристики на концептите; изследване на представянето на концептите във фразеологичния фонд на българския и английския език – фразеологична активност и образност, паремии и ценностно отношение на носителите на двата езика; проучване на словообразователната активност на концептите дишам и вятър; експериментално установяване на асоциативни връзки между лексемите въздух и air в езиковото съзнание на български и английски език.

Методи

Съчетава на разнообразни методи в настоящия труд има за цел да се постигне многостранност и изчерпателност на резултатите. При разглеждането на значението на лексемите и тяхната етимология са използвани лексикографското изследване и теоретичното обобщение. Относно проследяването им в съвременния етап, за обособяване на отделните пластове на концептите, за установяване на универсалното и специфичното в паремиологичния фонд, откриването и систематизирането на техни общи и специфични характеристики в българската и английската лингвокултура са приложени и няколко анализа: дескриптивен, концептуален, сравнителен, семантичен и компонентен.

Източници

Материалът за настоящото изследване е ексцерпиран от достъпни лексикографски източници. Някои от най-често използваните са следните:

1. **Андрейчин, ред. 2018:** Андрейчин Л., Георгиев Л., Иванова К., Илчев Ст., Костов Н., Леков Ив., Стойков Ст., Тодоров Цв. *Български тълковен речник*, София: Наука и изкуство, 2018.
2. **Апресян, ред. 1994:** Апресян, Ю.Д., Медниковой, Э.М. *Новый большой англо-русский словарь*. [Apresyana, Yu. D., red. Novyj bolshoj anglo-russkij slovar'] Москва: Русский язык, 1993 – 1994.
3. **Буров, ред. 1995:** Буров С., Бонджолова В., Илиева М., Пехливанова П., *Тълковен речник на българския език*, Велико Търново: Елипс, 1995.
4. **Минков, ред. 2014:** Минков, М., Атанасова, Т., Машалова, Е. и др. *Английско-български речник* [Minkov, M. Angliysko-balgarski rechnik] София: ИК „Емас“, 2014.
5. **Ничева, Спасова-Михайлова, Чолакова 1974 – 1975:** Ничева, К., Спасова-Михайлова, С., Чолакова, Кр. *Фразеологичен речник на българския език*. Том I – II София: ИБЕ на БАН, 1974 – 1975.
6. **Ничева 2002:** Ничева М. *Фразеологичен речник на българския език*. София: Изд. къща „ХЕРМЕС“, 2002.
7. **Пенчева, Багашева 2009:** Пенчева, М., Багашева, А. *Английско-български речник*. [Pencheva, M., Bagasheva, A. Angliysko-balgarski rechnik] София: Наука и изкуство, 2018.
8. **Пенчева, Багашева 2009:** Пенчева, М., Багашева, А. *Българско-английски речник*. [Pencheva, M., Bagasheva, A. Balgarsko-angliyski rechnik] София: Наука и изкуство, 2009.
9. **Радева 2012:** Радева, В. *Български тълковен речник*. [Radeva, V. Balgarski talkoven rechnik] София: Изток-Запад, 2012
10. **Търнбул, ред. 2015:** Turnbull, J., Lea D., Parkinson D., et al *Oxford Advanced Learner's Dictionary, 8th edition*, New York: Oxford University Press, 2015.
11. **Шурбанова, ред. 2003:** Шурбанова, Д. *Английско-български универсален речник*. [Shurbanova, D., red. Angliysko-balgarski universalen rechnik] 3-то изд., София PONS-Klett, 2003.
12. **Андрейчин 2016:** Андрейчин Л. и кол. *Български тълковен речник*. София Наука и изкуство 2016.
13. **Маккарти 1999:** Маккарти М., *Международен речник на идиомите на Кембридж*. Великобритания: Университетско издателство на Кембридж 1999.
14. **Маккарти 2006:** Маккарти М., *Речник на идиомите на Кембридж*. Великобритания: Университетско издателство на Кембридж 2006.
15. **Сайкс 1988:** Сайкс Дж., *Речник на съвременния английски език*, Бомбай: Университетско издателство на Оксфорд 1988.

I. Изследователска програма. Теоретични аспекти на лингвокултурологията. Основни понятия.

Лингвокултурологията обединява усилията на лингвистиката с тези на културологията и дава възможност да се проучат не езикът и културата отделно, а многоизмерните взаимоотношения и взаимовлиянията помежду им: езикът като проводник на културни данни; човекът, творещ култура чрез езика; мисловните и съзнателните процеси чрез езикови прояви. Като нова изследователска парадигма от развитието на научнокултурната дискусия за езика и културата увеличава мащабите на изследователската идея и позволява многостранното и позадълбочено познание поради широкия спектър от проблеми, методи, предмети и цели на изследванията, с които се занимава. В рамките на тази научна парадигма интересите на изследователя се насочват “от обекта на познанието към субекта, т.е. анализира се човекът в езика и езикът в човека” (Маслова 2001: 6). В дисертационния труд предимно се използва методът на лингвокултурологичния анализ, чрез който е извлечена културната информация от езиковите данни и конкретните реализации.

Като резултат на взаимодействието между езика и културата (две семиотични системи), в езиковите средства се кодира културната информация и те стават способни да влизат в ролята на културни знаци. (Телия 1999: 14) В научната терминология в контекста на изучаването на концептите се обособяват и понятията квазисимвол и квазиеталон. И двете представляват езикови символи, формирани със средствата на естествения език, но квазиеталонът представя/ изразява представите ни за човешки качества, а квазисимволът представлява

стереотипни представи за заобикалящия свят. (Токарев 2009: 92-93). Според В. Н. Телия квазисимволът е вербализиран символ, използва се, за да разграничим символната функция на реалността от символната функция на езиковия знак (Телия 1996: 243). Планът на съдържание се характеризира с потенциалност – възможността за реализация на едно или друго значение в конкретен контекст и допустимост на различни интерпретации на определено значение (Токарев 2020: 274).

Наивната картина на света се счита за отражение на действителността в човешкото съзнание под влияние на културните и езиковите нагласи. Информацията за света на понятийно ниво получаваме именно чрез езика. Оказва се, че съществуваме и живеем не с вещи и предмети, а предимно с представите за понятията и възприятията, които самите ние си създаваме. Отразените представи в семантиката на езика същевременно ни носят и особени нагласи, които ние като носители на езика усвояваме. По този начин спецификите на екстралингвистичната реалност са актуални за културоносителите, освен това, усвоявайки езика, възприемаме света през неговата призма и концептуализираме реалността в посока, предопределяна от културата ни.

Проблемът за връзката между езика и културата със сигурност не е новост в научните среди. Ключови подходи и методи за разбиране на лингвокултурологията са положени в трудовете на чуждестранни и някои местни изследователи от различни области, напр. етнология, филология, антропология, др. Интересът към сложните отношения език – етнос – култура – съзнание у нас расте с появата на нови изследвания на български език, които имат принос в развитието на тази наука. Взаимозависимостта на езика и културата

вече е съвсем очевидна.

В методологическата основа на изследването стои виждането, че езикът е инструмент на познанието, средство за предаване на култура и опит, резултат от творческа дейност. „Както нито едно понятие не е възможно без езика, така и без него за душата ни не съществува нито един предмет, защото всеки обект извън душата ни става завършена реалност само чрез понятието.“ (Хумболт под ред. Рамишвили 2000: 80).

II. Номинативни характеристики на концепта ‚въздух‘ в лексикално-семантичното поле на българския и английския език.

Въздухът се явява централен концепт за всички народи, заемащ значително място в концептосферата. От съвременна гледна точка и в контекста, който вече описахме, на развитието на науките важно е осмислянето и систематизирането на такива концепти като въздуха, които може да тълкуваме и като глобални предвид характера им. Родствените лексеми на централния ни концепт „въздух“ също представляват ценни и важни източници на информация за целите на нашето изследване.

Втората глава разглежда номинативните характеристики на концепта ‚въздух‘ в лексикално-семантичното поле на българския и английския език – различните видове системни отношения и тези в деривационните полета и сред съставните наименования на лексемите ‚въздух‘, ‚душа‘, ‚дух‘, ‚дъх‘, ‚дишам‘ и английските им съответствия; тематични групи в лексикалните им полета и английските им съответствия; словообразователните системи на глаголите дишам и breathe; спецификата на вербализирането на концептите ‚въздух‘, ‚вятър‘, ‚душа‘, ‚дух‘, ‚дъх‘, ‚дишам‘ в

българския и английския език и въздухът като универсален концепт; лексикографско представяне на лексемите и съпоставителен анализ в семантиката им с техните английски съответствия.

Изучаването на словообразователната система показва много ясно изобилието на човешката реч и ни разкрива пътя на човешката мисъл. Чрез словообразуването разкриваме сложни езикови явления и успяваме да изведем закономерности в развитието на различните езици.

Особено интересно е обединяването на думите в даден език в различни групи въз основа на екстралингвистична общност на предметите или понятията, които назовават. От това следва обособяването им в определени тематични групи (класове) от лексеми, като едни от тях назовават предмети от бита или околната действителност, а други - абстрактни понятия.

Тематичните групи от езиковите средства от лексикалните полета на разглежданите концепти ни дават информация за сферите от живота на двата етноса, в които преобладават те и са от най-съществено значение. По думите на Г. Токарев „културноезиковата компетентност е в тясна връзка със законите на семантиката, които не са формулирани за носителите на езика“. Той има предвид именно изразяването ѝ в системните отношения между езиковите единици като синоними, антоними, тематични групи, др. (Токарев 2009: 51).

Предложената класификация от тематични групи показва движението от конкретност към абстрактност и в двата езика в посока от въздуха като материя към душата и духа като нематериални същности със преобладаваща религиозна тематика на български като резултат от наследяваните византийски културни традиции.

Според Г. В. Токарев културната информация може да се

обективира и чрез словообразователните типове и модели. „Актуалността на явлението се подчертава от разнообразието на словообразователните типове и морфологичните модели, използвани за представяне на значенията, свързани по някакъв начин с него (Токарев 2009: 101). Например илюстративният материал върху концепта „дишам“ от български и английски демонстрира по-голямото разнообразие на форманти в първия език и многозначността при другия.

Приликите в семантични признаци се открояват чрез семен анализ на ключовите лексеми в двата езика. Общите характеристики са следните: Въздух и Air: газообразно вещество; атмосфера; Душа и Soul: качество; особености на човек; човек; нематериална форма; съвкупност от мисли, чувства, психика, духовна същност; Дух и Spirit: начин на мислене, чувстване, поведение; вътрешни характеристики на човек; нематериалност, свръхестественост; призрак; Дъх и Breath: издишван и вдишван въздух; мирис; аромат; Дишам и Breathe: поемам и изпускам въздух с белите дробове. Общото за всички е преобладаващо присъствие на семите нематериално, необозримо.

Предвид значително по-големия брой езикови примери в българския език, които свързват душата и духа с религиозната тематична група, и твърдението, че номинативната плътност на даден концепт също е културно обусловена и е признак за значимостта на конкретно явление за лингвокултурната общност (Токарев 2009: 80), то концептите "душа" и "дух" в нашата култура са много силно повлияни от християнската религия и свързаното с нея древно разбиране за необходимостта от опазване на духовната чистота на човека. Наблюдаваме повишаващо се ниво на абстрактност, движещо

се в посока от въздуха към душата и духа. По време на празника Анестерии (в чест на Дионис) се редуват веселие и разпуснатост със забрани и траур. На третия ден на Антестериите в гърнета по гробовете се оставя храна на мъртвите. По всяка вероятност този обичай е преминал в християнската задушница на Балканите (Богданов 2007: 54). В английската картина на света духът не присъства като такъв концепт, думата се свързва най-вече с духовете и призраците като нематериални същества от отвъдния свят.

Етноспецифичните концепти (в това число и въздух, защото е сред най-древните културни концепти) могат да послужат при изучаване на особеностите на културата на определена етническа група (Вежбицка 1999: 209). Според А. Вежбицкая „ключовите думи“ са думи, които са особено важни и показателни за определена култура (Вежбицка 2001: 289) и от гледна точка на лингвокултурната компетентност те отразяват нуждите на определена лингвокултурна общност. В английския език *air* има значение и на маниер – характерно качество, външен вид или начин; атмосфера; аура; поведение; впечатление; поглед; настроение. Напр. *air of confidence* – уверен вид, увереност, *air of importance* – важен вид, *air of finality* – решителност, решителен вид, *air of mystery* – загадъчност, *air of innocence* – невинност, невинен начин, вид, *determined air* – решителен вид, *friendly air* – приятелска обстановка, атмосфера, *hostile air* – враждебна атмосфера, обстановка, др. Друго значение, което не се среща на български, е това на мелодия със синоними като песен и ария (очевидна е връзката с латинското *aer* и гръцкото *aēr*, а от италиански *aria* е въздух). Срв. *martial air* – военна мелодия; *mournful air* – тъжна, печална мелодия; *plaintive air* – жална мелодия; *stirring air* – вълнуваща, разтърсваща мелодия.

В английския език air е типичен пример за конверсия – освен да е съществително име, има и значение на глагол: broadcast (излъчвам, предавам, разпространявам); publicize - to expose to air to dry or ventilate (разгласявам, оповестявам - излагам на въздух, за да изсуша или проветря). Като производен глагол по пътя на афиксацията в английския откриваме aerate – проветрявам, вентилирам, аерирам, а в българския – обезвъздушавам. Проветряването в смисъл на излагане на въздух на български е част от деривационното поле на лексемата вятър.

III. Фразеология. Вербализация на концептите ‚въздух‘, ‚дъх‘, ‚дишам‘ в българската и английската фразеология и паремиология.

Трета глава е посветена на фразеологията и разглежда вербализирането на концептите ‚въздух‘, ‚дъх‘, ‚дишам‘ в българската и английската фразеология; фразеологичните единици в контекста на културата и паремиите като част от фразеологичния фонд на езика.

Във фразеологизмите се съдържат оценката и емоционалното отношение на носителите на даден език, както и национално специфична информация. В състава им често участват лексеми, назоваващи концепти. Това причислява конкретните фразеологизми към номинативното поле на съответния концепт, което включва също и синонимни редове, устойчиви сравнения, деривационно поле, асоциативно поле и паремиологично поле, употреби в художествени и публицистични текстове. Анализът на значението им спомага за установяване на неговите признаци. Според разбиране, фундаментално за когнитивната лингвистика, концептът като

ментална единица може да бъде описан чрез анализиране на езикови му реализации.

Проучването на фразеологичния фонд на езика ни позволява да разкрием и опишем културно значими разбирания и тълкувания, отразяващи, предаващи и формиращи културното самосъзнание на народа. Материалната и духовната култура на човека се разкрива най-пълно чрез фразеологизмите, които са част от основния лексикален фонд в състава на всеки език. В по-широк план те отразяват ценностната ориентация на даден социум по отношение на неговата морална система, етика и естетически предпочитания, илюстрирайки особеностите на менталитета на конкретното (лингвокултурно) общество.

Фразеологичните единици като обект на изследване на лингвокултурологията са ценен и важен източник на информация при лингвокултурологичния анализ на езика. Разглеждането на езиковите средства за вербализиране на избраните концепти е ценно за настоящия труд, който прави паралел в съвременния етап от развитието на българското и английското общество.

Според Г. Токарев културните кодове се свързват с най-древните архетипни представи и обособява следните видове: биоморфен, фетишистки, анимически, акционен, др. с основни образи съответно на човек, предмет, растение/животно, действие. Те водят началото си от най-ранните форми на религията. (Токарев 2009: 40).

Особено впечатление прави, че фразеологизмите и от двата езика са свързани предимно с дейността на човека и неговия характер. Откриваме еквиваленти на почти всички български изрази в английския – предимно с предаване на въздух с air, но също така и много описателни преводи. Освен това в английския също има

характерни фразеологични изрази, което произтича от факта, че air има доста повече значения. Това потвърждава значимостта на този концепт за българката и английската култура, защото имат изразява отношението им към живота. И в двата езика основната ценностни характеристики на концепта въздух, изразена във фразеологията, е отрицателната му оценка, свързана с нещо несигурно, ненадеждно, нереално. Като положителна черта може да посочим благотворното влияние от стоенето на въздух – вземам въздух, на чист въздух (англ. be in the open air; get some fresh air), което на английски се предава и с паремията Fresh air keeps the doctor poor (Свежият въздух държи лекаря беден).

Интересен е произходът на идиома Build castles in the air, който на български се използва буквално преведен и в същия подразбиращ се смисъл # Строя въздушни замъци, което също означава да мисля за някоя невъзможна задача, да правя планове или да се надявам при минимален шанс нещо да се случи. Той е използван за първи път през XI век и изглежда е еволюирал от първоначалното # Build castles in Spain, (строя замъци в Испания). Голяма част от Испания е била под мавърско владение и идеята, че там може да се построи замък, е била недостижима мечта. В главата е разгледан по-подробно и английското in (a state of) limbo, което е синоним на (up) in the air, означаващо състояние на несигурна, неразрешена ситуация, еквивалент на българското Вися във въздуха.

Оценъчното представяне на въздуха в българската и английската/ езикова картина на света има амбивалентен характер – той се възприема предимно като отрицателен, но и като положителен феномен. Възгледите към него съчетават различни чувства. В наши дни хората все още не могат да контролират природата и нейните

проявления, въздухът е непредсказуема сила, създаваща неяснота в живота на хората.

IV. Концептуализация на идеите за душата и духа в българската и английската картина на света.

В четвърта глава е представен кратък културно-исторически обзор на развитието на българския и английския етнос, предвид културно-религиозната обвързаност и неизменното присъствие на концептите душа и дух в живота на хората векове наред. За целта проследяваме основополагащите и след това ключовите моменти от древни времена до съвременния им етап на развитие. Това вглеждане в културно-историческия контекст е етап от съпоставянето им през призмата на лингвокултурологията.

От изложението проличават потенциално допирните моменти от културата на двата етноса и различията между западноевропейската култура, към която Великобритания принадлежи, и българската – наследница на Византия. Материалната и духовна култура и ангажираност на двата етноса от днешна гледна точка са следствие от различна историческа обосновка. От XVIII в. нататък отново може да търсим процеси на влияния от Запада (в т.ч. и от Великобритания). Проследяваме оформянето двете култури, очевидно е, че те ще проявяват както общи, така и специфични черти и белези в резултат на до някъде сходно минало.

Анализът ни позволява да надникнем във вътрешния свят на носителите на езика чрез словото и да достигнем до идеята, че „душа“ е ключов концепт за българската култура. „Някои чувства, емоции и дейности на човека предизвикват определени реакции на неговите органи и части на тялото. Това му позволява да възприема даден

орган като "отговорник" за конкретна система, като "отговорен" за конкретна дейност, да служи като вместилище на чувствата. В езика това се изразява в това в описанието на човешкия духовен и материален живот чрез изрази и съчетания, включващи лексеми като "сърце", "глава", "кръв" и др. (Нуждина 2004: 15)

Изучаването на фразеологизмите, съдържащи концепти, спомага за значителното разширяване на номинативното поле, тъй като те съдържат първичните представи на разглежданите от нас етноси за различни явления от живота, за ежедневието и свободното време, за отношенията с околния свят и между хората – всички част езиковата картина на света. Употребите на лексемите душа и дух класифицираме според семантично-когнитивните им характеристики и откриваме почти всички човешки проявления в различни сфери в българските примери. Състоянието на душата е ключово за състоянието на живота ни и неговото качество. Наличието на толкова много изрази за назоваване на различните чувства и очевидното им превъзходство по брой в сравнение с английския език са доказателство за доминиращото значение на този концепт в нашата култура. В англоезичната картина на света душата няма тази значимост като в българския, там доминират концептите mind (ум) и heart (сърце) за изразяване на емоционални състояния и чувства.

V. Въздухът като вторична индикация на концептуалното поле „вятър“.

В пета глава е представен въздухът като вторична индикация на концептуалното поле „вятър“. Разгледани са: словообразуването в българския и английския – деривационно поле и съставни наименования в лексикалното поле на лексемите ‚вятър‘ и ‚wind‘;

видовете връзки между компонентите на субстантивните атрибутивни синтагми с лексемата WIND; системните отношения в лексикалното поле на лексемата ‚вятър‘ и ‚wind‘ – тематични групи, синонимия, антонимия, полисемия.

Деривационните полета и съставните наименования на разглежданите от нас лексеми представляват съвкупности от лексикалните единици, отразяващи всички техни производни и словосъчетания на съвременния етап от развоя на езика. Като представители на лексикално-семантичното поле на концепта те разкриват важна информация за номинативните му характеристики. Осъществяваме наблюденията си върху примери, ексцерпирани от достъпни лексикографски източници – тълковни едноезични, преводни речници, др.

За описване на словообразователната система като класификационни елементи използваме различните начини (способи) за словообразуване. Разграничават се два основни начина в зависимост от използваните средства и тяхното комбиниране – морфологичен и неморфологичен. При първия се използват единици на морфологията – представки, наставки, съединителни гласни и основи, а при втория словообразуването става без участието на афикси. В българския език новите думи и граматичните им форми се образуват с помощта на морфеми.

Най-продуктивните начини на словообразуване в английския език са афиксацията (деривация), конверсията (нулева деривация) и композицията. От резултатите на нашето изследване става ясно, че в на съвременния етап от развитието на езика в деривационното поле на лексемата WIND преобладават производните, образувани чрез композиция. Сравнително малък е броят на новите думи, получени в

резултат на афиксация или конверсия.

В резултат на композицията са възникнали много нови думи, които попълват лексикалния състав на английския език, при което предимно WIND е първият компонент на композитите. Афиксацията се оказва не особено продуктивна в случая.

Появата на гнезда и словообразователни редици е показател за развитието на словообразователната система на даден концепт. Врѳх на гнездото е лексемата “WIND”, но в него може да се обособи и гнездо с врѳх лексемата “WINDOW”, тѳй като немалко производни са образувани именно от нея, предимно в тематичната група „Архитектура“. Обемът от синонимни групи при английската лексема е показателен за значимостта на концепта wind за английския етнос – условията на живот на острова са причина за възникване на множество наименования, свързани с решаващото значение на вятѳра.

Най-продуктивните начини на словообразуване в бѳлгарския език са афиксацията и композицията. От резултатите на нашето изследване става ясно, че на съвременния етап от развитието на езика в лексикалното поле на лексемата вятѳр е почти равен броят на думите, образувани по двата начина. Няма лексикални единици, образувани чрез конверсия.

В резултат на афиксацията и композицията са възникнали нови думи, които попълват лексикалния състав на бѳлгарския език, при което във всички примери ‚вятѳр‘ е първият компонент на композитите, което означава, че той е зависимият член.

Великобритания е островна страна с развито корабоплаване, белязана от характерните особености на морския климат. Изключително променливото време е резултат от срещата на въздушни маси с различни температури, а постоянните океански

ветрове са причина за дъждовното време, с което е известна Англия. Думите, които съставят лексикалното поле на нашето изследване, са с богата парадигма от тематични групи, което е показателно за значимостта и широкото разпространение на концепта WIND в най-различни сфери от живота на английския етнос. Според данните, получени от ексцерпирания материал и предвид неговия обем, не можем да кажем, че в българския вятърът има същото силно влияние в живота ни.

Концептът вятър (а и свързаните с него названия) се явява универсален в интеркултурно отношение, заема важно място и в английската и българската езикова картина на света.

VI. Съпоставителен анализ в семантиката на лексемите вятър и wind

Шестата глава разглежда концептите ‚въздух‘, ‚дъх‘, ‚дишам‘, вербализирани в българската и английската фразеология, и ценностната им характеристика; предаване на ФЕ на английски език. Съпоставен е илюстративен материал на английски и български език, ексцерпиран от лексикографски източници.

Водещо е значението, че вятърът е движението на въздушните маси. Интересно е, че изследваните лексеми споделят обща сема ‚газове‘, като значението е маркирано в българския като остаряло, а в английския не е. Остаряло и диалектно е значението ‚въздух‘, като в онлайн английско-българския речник WoordHunt.ru също откриваме значение air (въздух) като архаично.

В нашия език много добре е изразена ненадеждността на вятъра – в статиите присъстват семи като празна, несериозна, безполезна работа, съмнение, недоверие, неодобрение, недоволство,

пренебрежение, докато в английския вятърът е нещо, което има сила и влияние (вкл. политическо), с думата се изразяват тенденции, течения и ако нещо е във вятъра, то приближава (да се случи). Това значение в вероятно пренесено от значимостта на вятъра в живота на английския етнос. В производните *windbag*, *windiness*, *windy* откриваме несериозността, но тя е само и единствено по отношение на говоренето (срв. на бълг. вятър работа) – и по-точно празнословието, общи семи и за трите лексеми са следните: празнодумец, бърборко, дърдорко, безсъдържателност, празнословие, др.

През вековете различните разбирания на природните явления оформят езиковата картина на света. „Четири стихии – въздух, вода, огън, земя – се считат за първоелементи, Вселена, в картината на света на различните народи“ (Толстая 2002). Познати са още от древността в предхристиянските религии, философските учения, митовете и фолклора. Представите за природните стихии и идеите, свързани с тях, имат универсален характер – те присъстват във всяка култура. Още от древни времена хората са опознавали себе си чрез природата и са приписвали човешки, а много често и магически и свръхестествени качества на процесите и проявленията ѝ.

Въздухът като стихийен елемент заема важно място в живота на хората и има особена културна ценност. Фразеологизмите с този концепт често включват компонента ‚вятър‘ – природно явление, което проява силата си чрез движението на въздушните маси в хоризонтално положение и което е неподвластно на човешко влияние. Интерес предстравлява проучването на ценностната страна, защото по този аспект се различава лингвокултурния концепт от останалите единици на съзнанието за отразяване на културни ценности от

носителите на езика. Това допринася за разкриването е разбирането на светогледа на българския и английския етнос. За целта на нашето изследване е използван изчерпателен илюстративен материал от фразеологични единици, съдържащи разглежданата лексема.

Съставянето на паремиологично поле е необходимо за разкриването на когнитивните характеристики на изследвания концепт. То дава ценна информация за разбирането на даден концепт. Това става посредством подреждането на паремиите, съдържащи думата, представяща концепта, нейни синоними или описателно представящи я единици. Източници на паремии са различните речници, които предлагат надеждно средство за получаването не само на обширна езикова картина, но и на общокултурна информация. Според Красавский речниково описание представя в компактен вид резултатите от усвояването на определени етно-обективни и субективни неща от света от носителите на езика (Krasavskij 2001: 209). При оценъчното представяне на изследвания концепт се наблюдават амбивалентни характеристики – вятърът бива възприеман както като положително, така и като отрицателно явление.

Специално място в дисертационния труд е отделено на ирландските паремии, призоваващи за запазване на ирландските традиции. Характерни са заради богатото минало на езика им. Изпълнени с безброй значения и поуки, те са запазили през годините много мъдрост, хумор, знания в интересни благословии или приятелски предупреждения как е добре да постъпиш или не. Ирландските пословици и поговорки представят по уникален начин духа и миналото на етноса. Често свързани с природните пейзажи, те отразяват зеленината на Ирландия и свързаното с нея земеделие. Наситени с метафори и тънък хумор, предават поука или

предложение по фин и изтънчен начин.

Културата е превърнала вятъра от природен елемент в свой концепт чрез концептуализацията. Въздушната стихия е представена в разноплановото съществуване на въздуха чрез образи, характерни за различните културни и символно натоварени значения, откривани под формата на метафори. В разглежданите от нас езици надделяват отрицателните черти, като най-общите са непостоянството и ненадеждността. В английския имат също предимно превантивно значение, защото природната стихия се свързва най-вече и с преходност, опасност, лекомислие, неблагоприятие др.

За значимостта на вятъра в културно отношение говори и фактът, че съществуват множество названия според разновидностите, включително и собствени имена, на тази природна стихия от различен произход.

Вятърът е и своеобразен субект, извършващ разнородни дейности. Той е предимно неблагоприятен към заобикалящата среда – чупи, блъска, т.н. Наблюдава се богата синонимия при двете му основни действия – да се усилва или да намалява, а също така и разнообразие от издаваните от него звуци. Стихията дори се доближава до митологичните същества. Показателно е например съществуването на легендарен гръцки силен вятър, който идва от Егейско море, наричан етезийски вятър.

Не е случаен фактът, че фразеологичният фонд на езика се разглежда като един от основните източници при лингвокултурния анализ на културните концепти, поради което те са често срещан обект на изследване.

Фразеологията е ключов фрагмент от тематичното поле на концептосферата. Много често в английския език думи за природни

явления участват във фразеологизми с активна лексема от сферата на макроконцепта “natural phenomena” (природни явления). По един или друг начин изразява представите на англичаните за заобикалящия ги свят, а вятърът за тях е определящ взаимното разположение на всички останали природни явления.

И в българския, и в английския език изследваните единици са свързани с хората, качествата и действията им. В семантиката на българските примери откриваме повече обстоятелствени пояснения във фразеологизмите и само три паремии, докато в английския има голям брой паремии, характеризиращи по разнообразни начини човешката дейност.

Концептосферата на всеки език съдържа централните понятия от национално и културно значение за даден народ. Откриването и описването на ключовите концепти в нея става чрез системно ѝ изследване, защото последователното проучаване на културното съдържание във всеки такъв фрагмент е следващ етап в опознаването на концептосферата на конкретния език. В нашето изследване това е концептът въздух, който се оказва сред основните за българката и английската култура.

Настоящият дисертационен труд „Концептът „въздух“ в българския и английския език през призмата на лингвокултурологията“ е опит да бъдат изследвани представите на българския и английския етнос за концепта въздух и свързаните с него. В унисон с приоритетите на развиващия се свят и ускорените процеси на глобализиране, изследването на концепта "въздух" и сродните му в английския и българския език е стъпало към разкриването на националния характер и разширяването на знанията за езиковата картина на света, както и към разбирането на

особеностите на чуждата култура. Това определя и значимостта на изследванията като настоящото именно в тази област.

Заклучението обобщава резултатите от изследването. Приложение 1 представя основна лексикографска информация за лексемите, обективиращи разглежданите концепти. Приложение 2 съдържа най-многобройните тематични групи от лексикалните им полета. В Приложение 3 са поместени примерни анкетни карти на български и английски език.

Исползвана литература в автореферата:

1. **Апресян 1995:** Апресян Ю. Д., Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. Москва, 1995 - №1
2. **Богданов 2007:** Богданов, Б. Культура, общество, литература, текстове по културна антропология на античността София: изд. Лик, 2007
3. **Вежбицка 1999:** Вежбицка А. Семантические универсалии и описание языков. М., 1999
4. **Вежбицка 2001:** Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М.: Языки славянской культуры. 2001. 289 с
5. **Карасик, Слышкин 2001:** Карасик, В., Слышкин, Г. Лингвокультурный концепт как единица исследования. В: *Методологические проблемы когнитивной лингвистики: сб. науч. тр.* Воронеж: ВГУ, 2001
6. **Красавский 2001:** Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах. Волгоград, 2001
7. **Лихачов 1993:** Лихачов, Д. С. Концептосфера русского языка. -В: Известия АН, серия литературы и языка, 1.
8. **Маслова 2001:** Маслова В. А. Лингвокультурология. Учебное пособие для студентов высших учебных заведений. М: Академия, 2001
9. **Нуждина 2004:** Нуждина, О. Ю. *Концепты 'душа' и 'тело' в языковой картине мира (на материале английского и русского языков)* Москва, 2004
10. **Рамишвили 2000:** Рамишвили Г.В. Вильгельм фон Гумбольдт основоположник теоретического языкознания // Вильгельм фон Гумбольдт. Избранные труды по языкознанию. М., 2000.
11. **Телия 1996:** В. Н. Телия. Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. М., 1996.
12. **Телия 1999:** Телия В.Н. Первоочередные задачи и методологические проблемы исследования фразеологического состава языка в контексте культуры / В.Н. Телия // Фразеология в контексте культуры.—М.: Языки русской культуры, 1999.
13. **Токарев 2009:** Токарев Г.В., Лингвокультурология: уч. пос. Тула, Изд-во ТГПУ им. Л.Н.Толстого, 2009. – 135 с.

14. **Токарев 2020:** Г. В. Токарев. К вопросу о многослойной семантике квазисимвола. // В: Теория языка и межкультурная коммуникация. 2020, №1 (36). Курск: КГУ, 2020. С. 269 – 274. электронно издание, доступно на: https://api-mag.kursksu.ru/media/pdf/27_%D0%A2%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B5%D0%B2.pdf дата на последен достъп: 23.09.2023.

15. **Толстая 2002:** Толстая, С. М. Категория признака в символическом языке культуры – В: *Виноградова Л. Н., Толстая С.М. (ред.) «Признаковое пространство культуры»* Индрик – Москва, 2002

ПРИНОСИ НА ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Настоящото изследване е първото лингвокултурологично изследване, посветено на концепта „въздух“ в съпоставителен аспект на български и английски;
2. То може да бъде използвано като основа за бъдещи проучвания, като не претендира за изчерпателност;
3. Трудът обогатява областта на компаративистките изследвания с интерес към аспектите на взаимодействието на езика, културата и мисленето;
4. Текстът на дисертацията и конкретно приложенията към нея съдържат полезни и ценни данни, които биха били от практическо значение в преподаването на български и английски;
5. Получените резултати са от полза и при обучението в областта на превода и при съставяне на двуезичен фразеологичен речник;
6. Направените заключения и наблюденията допринасят към цялостното описание на българската и английската езикова картина на света;
7. Лингвокултурологичните изследвания със съпоставителен характер са все още относително малко, затова настоящата дисертация би представлявала интерес за лингвистичната общност и би отговорила на съвременните търсения.

СПИСЪК НА ПУБЛИКАЦИИТЕ ПО ТЕМАТА НА ДИСЕРТАЦИОННОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. Петкова, Павлина. *Вербализация на концептоферата **wind** в английската фразеология и паремиялогия* в Годишник на Шуменския университет "Епископ Константин Преславски" с материали от юбилейната международна научна конференция „Хуманитаристиката – традиции и предизвикателства“ ТОМ XXXIII А / 1, XXXIII/2022; ISSN 1311-7300 за печатно издание, ISSN 2603-512X за онлайн издание, 211-220 стр.
2. Петкова, Павлина. *Деривационното поле на лексемата **wind*** в сп. Чуждоезиково обучение на АЗ Буки изд. 49/2022, ISSN 0205 – 1834 за печатно издание, ISSN 1314 – 8508 за онлайн издание, 366-376 стр.
3. Петкова, Павлина. *За съставните наименования с лексемата **wind*** в Сборник с доклади, т. 1, от десетата международна конференция „Език, наука, комуникации и спорт – 60 години академично образование“ на Медицински университет „Проф. д-р П. Стоянов“, Варна, 2023, ISBN 978-619-221-454-8 за печатно издание, ISBN 978-619-221-452-4 за онлайн издание, 445-452 стр.
4. Петкова, Павлина. *Концептът „дишам“ в българския и английския език и лексикографската практика* в Сборник с доклади от Първа национална научна конференция с международно участие „Език и наука“ на Медицински университет гр. Пловдив, 2024 г., ISBN 978-619-237-129-6, 219-227 стр.